ABDÜLKERİM SATUK BUĞRA HAN

bk. **SATUK BUĞRA HAN**
Karahanlılar'ın ilk müslüman hakanı (942-955).

Abbûd eş-Şâlecî), Kahire 1391-93/1971-73, I, 65; II, 272; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. İbrâhim Ramazan), Beyrut 1415/1994, s. 189-190; Şâbüştî, *ed-Deyârât* (nşr. C. Avvâd), Beyrut 1406/1986, s. 170; Firdevsî, *Şehnâme* (trc. Şerîfî, haz. Zühal Kültüral – Latif Beyreli), Ankara 1999, III, 1398, 1676-1679, 1683-1695; Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Ḫâṣṣu'l-ḫâṣ* (nşr. Me'mûn b. Muhyiddin el-Cennân), Beyrut 1414/1994, s. 120-121; Bîrûnî, *el-Âs̱ârü'l-bâḳıye ʿani'l-ḳurûni'l-ḫâliye* (nşr. C. E. Sachau), Leipzig 1923, s. 138-139; a.mlf., *Taḥḳîḳu mâ li'l-Hind* (nşr. C. E. Sachau), London 1887 → (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1993, s. 90-91; Keykâvus b. İskender, *Kabusname* (trc. Mercimek Ahmet, nşr. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1974, s. 100-101; Râgıb el-İsfahânî, *Muḥâḍarâtü'l-üdebâʾ*, Kahire 1287, I, 447-449; Harîrî, *Maḳāmât*, Beyrut 1400/1980, s. 340, 408; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), II, 376-884; Yâkūt, *Muʿcemü'l-üdebâʾ*, Beyrut 1411/1991, IV, 496; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî* (haz. Adnan Karaismailoğlu), İstanbul 2004, II, 267; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 371-372; Nevevî, *Şerḥu Müslim*, XV, 15; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muġnî*, Beyrut 1405, X, 171; a.mlf., *el-Kâfî fî fıḳhi İbn Ḥanbel*, Beyrut 1988, IV, 524; Şemseddin el-Âmülî, *Nefâʾisü'l-fünûn fî ʿarâʾisi'l-ʿuyûn*, Tahran 1290/1873, s. 215-217; Safedî, *el-Ġayṡü'l-müseccem*, Beyrut 1411/1990, II, 89-90; İbn Ebû Hacele, *Sükkerdânü's-Sulṭân el-Melikü'n-Nâṣır*, Bulak 1288, s. 32; Kalkaşendî, *Ṣubḥu'l-aʿşâ* (Şemseddin), II, 158; İbşîhî, *el-Müsteṭraf*, Beyrut 1987, II, 312; Şevkânî, *Neylü'l-evṭâr*, Beyrut 1973, VIII, 259; Ahmed Emîn, *Ḍuḥa'l-İslâm*, Beyrut 1351/1933, I, 251; M. Manazir Ahsan, *Social Life under the Abbasids*, London 1979, s. 264-267; Fehmî Abdürrezzâk Sa'd, *el-ʿÂmme fî Baġdâd*, Beyrut 1983, s. 256-258; Ahmed Abdürrezzâk, "Vesâʾilü't-teselliye ʿinde'l-ʿArab", *Dirâsât fi'l-ḥaḍâreti'l-İslâmiyye*, Kahire 1985, I, 125; Jean-Paul Roux, *Timur* (trc. Ali Rıza Yalt), İstanbul 1994, s. 125, 163-164; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Medeniyet Tarihi*, Ankara 1997, s. 56; T. T. Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam* (trc. Bilgi Altınok), İstanbul 1998, s. 55; Züheyr Ahmed el-Kaysî, *Târîḫu'ş-şaṭranci'l-kebîr*, Bağdad 1999, tür.yer.; Ramazan Altınay, *Emevîler'de Günlük Yaşam*, Ankara 2006, s. 451-454; H. J. R. Murrey, "The Earlier Arabic Literature of Chess", *JRAS* (1937), s. 169-170; Mecîd Yektâî, "Pîşîne-yi Târîḫî Şeṭrenc", *Berresîhâ-yi Târîḫî*, IV/ 5-6, Tahran 1348 hş., s. 56-58, 63, 73, 75; M. Murâd es-Sükker, "eş-Şaṭranc ʿabre't-târîḫ", *Târîḫu'l-ʿArab ve'l-ʿâlem*, XV/127-130, Bağdad 1989, s. 66-68, 71-72, 74; M. Fâiz Senkerî et-Tarâbîşî, "eş-Şaṭranc ve'n-nerd fi'l-edebi'l-ʿArabiyyi'l-ḳadîm", *MMLADm.*, LXV/2 (1990), s. 280-284, 303; V. Carra de Vaux, "Şatranç", *İA*, XI, 353-354; F. Rosenthal, "Shaṭrandj", *EI²* (İng.), IX, 366-368; "Satranç", *ML*, XI, 29-30; Bo Utas, "Chess (The History of Chess in Persia)", *EIr.*, V, 393-396; Mohammad Dabīrsīāqī, "Chess (Chess Terminology)", *a.e.*, V, 396-397; Muhammed Hüseyin es-Sûsî, "eş-Şaṭranç bi'l-Maġrib", *Maʿlemetü'l-Maġrib*, Rabat 1423/2002, XVI, 5370; Aybar Karaçay, "Türk Dünya Şampiyonları ve es-Sûlî", www. satranc.net/yazarlar/aybar/aybar2.asp; a.mlf., "es-Sûlî'nin Eşeği", www.satranc.net/yazarlar/aybar/ aybar5.asp.

RAMAZAN ALTINAY

SATUK BUĞRA HAN

(ö. 344/955)

Karahanlılar'ın ilk müslüman hakanı (942-955).

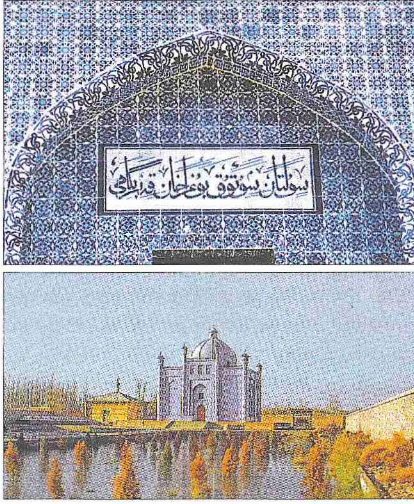
IX. yüzyılın sonlarında doğdu. Karahanlı Hükümdarı Bezir Arslan Han'ın oğludur. Adı kaynaklarda Satuk, Satık, Şebk ve Çanak olarak geçmekte, bugünkü Uygur Türkçesi'nde Sutuk veya Satuk şeklinde kullanılmaktadır. "Deve aygırı" anlamına gelen Buğra unvanının VIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Kâşgar'ın batısında Fergana ve çevresindeki Göktürkler'in vârisleri tarafından kullanıldığı bilinmektedir.

Satuk'un doğduğu yıllarda babası Bezir Arslan Han, Uygurlar'ın yıkılmasının (840) ardından bazı boyların Karahanlı topraklarına göç etmesinin süregelen etkileriyle ve ülkede boylar arasında yurt tutmak için girişilen iç kavgalarla uğraşmaktaydı. Tarâz'da (Talas) bulunan kardeşi Kadır Han Oğulçak ise ülkenin batısından sorumlu hânedan mensubu olarak Sâmânîler'le ilişkileri düzenliyordu. Sâmânî Emîri İsmâil b. Ahmed karşısında yenilgiye uğrayıp (280/893) Kâşgar tarafına çekilen Kadır Han Oğulçak, Sâmânîler'le mücadeleyi buradan yönetmeye başladı. 291 (904) yılında Sâmânîler'in denetimindeki Mâverâünnehir'e bir intikam seferi düzenlendi. Bu dönemde, Sâmânîler'in iç meselelerinden yararlanma düşüncesiyle Sâmânî ailesine mensup Ebû Nasr b. Mansûr'un iltica talebini kabul ederek kendisine Kâşgar yakınlarındaki Artuç beldesini tahsis etti.

Bezir Arslan Han'ın 303 (915-16) yılı civarında ölümü ve Balasagun'da Karahanlı tahtına II. Arslan Han'ın çıkması üzerine Satuk annesiyle birlikte Kâşgar'a gidip amcası Kadır Han Oğulçak'a sığınmak zorunda kaldı. Amcası adına vergi tahsil etmek üzere Kâşgar yakınlarındaki Artuç'a giden Satuk, burada *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'da kuvvetli bir âlim ve Üveysî bir kutub olarak tanıtılan Ebû Nasr b. Mansûr ile tanıştı. Ebû Nasr'ın inşa ettirdiği caminin etrafında oluşan bu küçük ticaret şehrinde namaz kılanları görünce İslâm hakkında ilk bilgileri Ebû Nasr'dan aldı. Onun ve Nîşâburlu Ebü'l-Hasan Muhammed b. Süfyân el-Kelemâtî gibi âlim ve sûfîlerin telkinleri sonucunda müslüman oldu. İbnü'l-Esîr, bir gece rüyasında gökten inen bir kişinin ona Türkçe olarak, "Müslüman ol ki dünyada ve âhirette esenlik bulasın" dediğini ve sabah olunca Müslümanlığı kabul ettiğini herkese açıkladığını kaydeder (*el-Kâmil*, XI, 82). *Târîhu Kâşgar* ve *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'da yer alan menkıbevî kayıtlara göre Satuk on iki yaşında müslüman olmuş, İslâm'ı öğrenip hânedan mensuplarını gizlice İslâm'a davet etmiş, yirmi beş yaşına geldiğinde amcası Kadır Han Oğulçak'a (tezkireye göre üvey babası Hârun Buğra Han) karşı mücadeleye girişip Kâşgar'ı ele geçirmiştir. Ancak Satuk'un böyle bir girişimi gerçekleştirmek için on iki yıl beklemesi ve bunu Kadır Han Oğulçak'tan gizleyebilmesi pek mümkün görünmemektedir. Mücâhid ve gazi unvanlarıyla anılan Satuk'un Müslümanlığı kabulü Türk-İslâm tarihinde bir dönüm noktası oluşturur. 308 (920) yılında (932, 940 veya 945 yılları da rivayet edilir) gerçekleşen bu olayın ardından Abdülkerim adını alan Satuk, amcası Kadır Han ile mücadeleye girişerek İslâmiyet'in Karahanlılar'ın batıdaki topraklarında yayılması için çalıştı. Bu amaçla müslüman olmayan Türkler'le uzun süre mücadele etti. Satuk, Fergana gazilerinin ve kendisi gibi müslüman olan bazı hânedan mensuplarının desteğiyle Tabgaç Balık ve Atbaşı'nı, ardından Kâşgar'ı ele geçirdi ve amcasını bertaraf ederek Buğra Han unvanı aldı.

Satuk Buğra Han'ın Kâşgar'ın fethinden sonra aynı zamanda Kara Hakan unvanını kullanması hakanlığın merkezi Balasagun'u da ele geçirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte bazı kaynaklarda onun Kara Han unvanıyla anılması yeni müslüman hânedanının ilk atası ve en yaşlısı olmasıyla izah edilmektedir. İslâm kaynaklarında Karahanlılar'ın merkezi Balasagun başta olmak üzere ülkenin doğusunda olup bitenleri aydınlatacak bir bilgiye rastlanmamaktadır. *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'da yer alan bu konudaki bilgiler efsanevî niteliktedir. Onun doğudaki askerî faaliyetlerini Hoten, Isık Göl'ün doğu kıyıları ve Balasagun çizgisi olarak belirlemek mümkündür. 309 (921-22) yılında Cürcân Valisi Leylâ b. Nu'mân ed-Deylemî'ye karşı Sâmânî hükümdarına yardıma giden ve onu Sekke denilen mevkide saklandığı bir evde yakalayıp Sâmânîler'e teslim eden Buğra (İbnü'l-Esîr, VIII, 125) muhtemelen Satuk Buğra Han ile aynı kişidir.

Sâmânî hükümdarı Nasr b. Ahmed'in amcazadesi İlyas b. İshak b. Ahmed onun hakanlığını tanımayarak isyan etti ve yenilerek Satuk Buğra Han'ın yönetimindeki Kâşgar'a sığındı. Ebû Nasr'dan sonra Ka-

Satuk Buğra Han'ın türbesiyle kapısı üzerindeki çini süslemeyi gösteren bir detay

rahanlılar'a sığınan ikinci şehzade olan İlyas, Kâşgar'da muhtemelen Satuk'a tâbi olan Togan Tegin tarafından iyi karşılandı ve iki taraf arasında akrabalık bağı kuruldu. Ardından İlyas Mâverâünnehir'e bir sefer düzenledi, ancak başarılı olamayıp tekrar Kâşgar'a çekildi. Bir süre sonra Sâmânîler tarafından ikna edildi ve Buhara'ya döndü.

344 (955) yılında vefat edip Artuç'a defnedilen Satuk Buğra Han'ın kabri hâlâ ziyaretgâhtır. Birbirleriyle mücadele halinde olan Türk boylarını tek bir çatı altında toplamayı, Kara Hakan unvanını kullanarak Balasagun iktidarını ele geçirmeyi, Hoten ve Isık Göl'ün doğu kıyısında müslüman olmayan unsurlarla mücadeleyi sürdürmeyi, batıda Sâmânîler'le siyasî ittifaklar kurmayı hedefleyen Satuk Buğra Han'ın bu hedeflerin önemli bir kısmını gerçekleştirdiği söylenebilir.

Satuk Buğra Han'ın kişiliğini, İslâm dinini kabulünü ve İslâmiyet'i yaymak için gösterdiği fedakârlıklarla kerametlerini anlatan menâkıbnâme mahiyetindeki *Tezkire-i Satuk Buğra Han* İslâmî dönem Türk destanlarının en meşhurlarındandır. IX ve X. yüzyıllarda ortaya çıktığı anlaşılan bu mensur eserde Satuk Buğra Han'ın Hz. Peygamber'le mi'racda karşılaşması, daha sonra dünyaya gelmesi ve o esnada gerçekleşen mûcizevî olaylar, ardından müslüman oluşu, İslâmiyet'i yayışı ve Karahanlılar'ın kâfirler karşısında kazandığı başarılar anlatılır. Arapça ve Farsça kelimelerin de yer aldığı destanda sade bir dil kullanılmıştır. İslâmî Türk destanları ile eski Türk destanlarının kırk arkadaş, at, av, mukaddes ihtiyar, mukaddes çocuk, mukaddes ışık gibi ortak kavramlarının yer aldığı eserde Türk tarihiyle İslâm inanışları menkıbevî tarzda birleştirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Dîvânü lugâti't-Türk Tercümesi, I, 420; *Tezkire-i Satuk Buğra Han*, Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. P66; İbnü'l-Fakīh, *Kitâbü'l-Büldân* (nşr. Yûsuf el-Hâdî), Beyrut 1416/1996, s. 642; Taberî, *Târîḫ*, Beyrut 1407/1987, IV, 172; Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 458-459; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 125; XI, 82; Cemâl-i Karşî, *Mülḥaḳātü'ṣ-Ṣurâḥ* (nşr. V. Barthold, *Turkestan v eqoxu Mongol'skogo naşestviya* içinde), Petersburg 1898, I, 130; Molla Hacı, *Buğra Hanlar Tezkiresi* (nşr. Abdurrahim Sabit), Kaşgar 1988, s. 37; Nihad Sâmi Banarlı, *Resimli Türk Edebiyâtı Târihi*, İstanbul 1971, I, 268-269; M. F. Grenard, "Satuk Bugra Han Menkıbesi ve Tarih" (trc. Osman Turan), *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1980, s. 245-308; V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1981, s. 321-323; a.mlf., "Buğra", *İA*, II, 760; Hasan Köksal, *Millî Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul 1985, s. 58-60; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, Ankara 2002, s. 8-9, 80-197; Abdülkerim Özaydın, "Türkler'in İslâmiyet'i Kabulü", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, IV, 257; a.mlf., "Karahanlılar", *DİA*, XXIV, 405-406; Hamada Masami, "Le mausolée et le culte de Satuq Bughrâ Khân", *Journal of the History of Sufism*, III, Paris 2002, s. 63-73.

ÖMER SONER HUNKAN

SAUVAGET, Jean
(1901-1950)

Fransız şarkiyatçısı.

Niort'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladıktan sonra Paris'te Ecole Nationale des Langues Oriantales Vivantes'ta ve Sorbonne Üniversitesi'nde Arapça, Farsça ve Türkçe okudu. Öğrenciliği sırasında hocalarından M. Gaudefroy-Demombynes'in özel ilgi ve desteğini gördü. 1924'te Dımaşk'a giderek Institut Français des Etudes Arabes'a girdi; 1929-1937 yılları arasında da genel sekreterliğini yürüttü. Dımaşk'ta kaldığı süre içinde bir taraftan halk Arapça'sını öğrenirken bir taraftan da Suriye'nin ve civarındaki ülkelerin tarihi ve eski eserleri üzerinde araştırmalarda bulundu; bu amaçla Türkiye (1932-1934), Filistin (1933), Irak ve İran'a (1934) seyahatler yaptı. 1937'de Paris'e dönen Sauvaget 1941'de Halep tarihi hakkındaki doktorasını tamamladı ve ardından Ecole Pratique des Hautes Etudes'de Doğu İslâm Tarihi Araştırmaları Enstitüsü'nün müdürlüğüne getirildi. 1941-1944 yılları arasında Ecole du Louvre'da İslâm sanatları tarihi okuttu. 1946'da Collège de France'ta ders vermeye başladı. Bu arada öğrencilerinden Robert Mantran'ın Osmanlı tarihi alanına kaymasında etkili oldu. Yine bu yıllarda *Journal asiatique*'in yayın kurulunda görev yapıyordu. *Mélanges offerts à William Marçais* adlı esere (Paris 1950) katkıda bulundu. 5 Mart 1950'de Cambo'da öldü. Daha çok İslâm tarihi ve sanatlarıyla meşgul olan Sauvaget, tarih araştırmalarında arşiv malzemelerinden ve arkeolojik verilerden yararlanmaya çalışmıştır. Ölümünden sonra *Mémorial Jean Sauvaget* adıyla bir kitap yayımlanmıştır (I-II, Damas 1954).

Eserleri. Telifleri: *Les monuments ayyoubides de Damas* (Michel Ecochard ve J. Sourdel Thomine ile birlikte, Paris 1930); *Répertoire chronologique d'épigraphie arabe* (Etieenne Combe ve Gaston Wiet ile birlikte, I-XIII, Kahire 1930-1958); *Poteries syro-mésopotamiennes du XIVe siècle* (Paris 1932); *Les monuments historiques de Damas* (Beyrut 1932, A. trc. Ekrem Hasan el-Ulebî, *el-Âsârü't-târîḫiyye fî Dımaşḳ*, Dımaşk 1412/1991); *Alep au temps de Sayf ad-Dawla* (Beyrut 1936); *Remarques sur les monuments omeyyades* (Paris 1939); *Caravansérails syriens du moyen-âge* (Paris 1940); *Voyages archéologiques dans la Turquie orientale* (Albert Gabriel ile birlikte, I-II, Paris 1940); *La poste aux chevaux dans l'empire des mamelouks* (Paris 1941); *Alep: Essai sur le développement d'une grande ville syrienne des origines au milieu du XIXe siècle* (doktora tezi, Paris 1941); *Introduction à l'histoire de l'orient musulman: Eléments de bibliographie* (Paris 1943, 1946, Claude Cahen tarafından gözden geçirilerek bazı ilâvelerle yeniden yayımlanmış [Paris 1961], ardından İngilizce'ye çevrilmiştir [*Introduction to the History of the Muslim East*, Berkeley 1965], Selâhaddin el-Müneccid kitabın ikinci ve üçüncü bölümlerini [*Râ'idü't-türâŝi'l-ʿArabî*, Beyrut 1947], Abdüssettâr Haluci ile Abdülvehhâb Alub tamamını [*Meṣâdiru dirâseti't-târîḫi'l-İslâmî*, Kahire 1988] Arapça'ya, Nûş Ensârî yine tamamını Farsça'ya [*Medḫal-i Târîḫ-i Şarḳ-i İslâmî*, Tahran 1987] tercüme etmiştir); *Historiens arabes, pages choisies, traduites et présentées* (Paris 1946); *La mosquée omeyyade de Médine* (Paris 1947); *Quatre décret seldjoukides* (Beyrut 1947); *Le plan antique de Damas* (Paris 1949); *Mémento chronologique d'histoire musulmane* (Paris 1950, T. trc.